

Статистически профил на самозаетите лица в България

Иван Петров

Statistical Profile of the Self-Employed in Bulgaria

Ivan Petrov

Abstract

This report presents the statistical self-employed profile in Bulgaria. It is based on Eurostat data on the labour force in 2017 and a study on self-employment in Bulgaria by the Bulgarian National Statistical Institute. A comparative study analyses self-employment criteria across Bulgaria, countries within and outside of the EU, as well as the profile of the self-employed: across industries, gender, customer base, reasons to start a business, main challenges, intentions to retain or change status, generation of employment, organizational dependence.

Keywords: самозаети; работодатели; предприемачество; самозаетост

JEL Code: J2

Въведение

Бизнесът и особено секторът на малките и средните предприятия е създател на два типа заетост – самозаетост на лицата, стартиращи предприемачески дейности и платена наемна заетост. Интересът на изследователи, политици и автори към самозаетостта е изключително голям. Терминът “самозаетост” е тясно свързан с теорията на предприемачеството, където зае своята подходяща “ниша”. В по-широк план, самозаетостта се приема като синонимно понятие на предприемачеството, а коефициентите на самозаетост се наричат коефициенти на предприемачество. Чрез осигуряване на система от подходящи измерители, обезпечени методически и информационно от официалната статистика се реши частично и проблема с липсващата метрика за измерване на предприемачеството.

Информационна база за анализ и оценка на самозаетостта са периодичните наблюдения на работната сила European Union labour force survey (EU-LFS). Те са извадкови статистически изследвания, провеждани чрез домакинствата, с основна цел осигуряване на данни за икономическата активност на населението, както и за основните характеристики на заетите, безработните и лицата извън работната сила. Броят на участващите страни непрекъснато нараства – от 6 участника през 1960 г., до 34 участника в момента – всичките 28 страни, членки на ЕС, 3 страни от Европейската асоциация за свободна търговия ЕФТА European Free Trade Association (Норвегия, Исландия и Швейцария), както и Турция, Черна гора и Македония. Резултатите от изследванията се оповестяват тримесечно и годишно от всяка от националните статистики и в базата от данни на Евростат.

През 2017 г. се проведе допълнително изследване – модул „Самостоятелна заетост“, съгласно специален регламент¹. Изследването има за цел да осигури допълнителна статистическа информация за броя и значимостта на клиентите, възможността за определяне на работното време, причините за започване на самостоятелна дейност, основни трудности в работата, както и за сравнение между наетите и самостоятелна заетите лица по отношение на удовлетвореността и автономността на работата им.

Настоящият доклад има за цел да изведе статистически профил на самозаетите лица в България на база на наблюдението на работната сила за 2017 г. и предварителните резултати от допълнителния модул за самозаетостта. Доколкото допълнителното наблюдение включва 25% от основната извадка, налице са малки статистически допустими различия в изчисления

---

¹Регламент за изпълнение (ЕО) 2016/8 на Комисията от 5 януари 2016 година за определяне на техническите характеристики на допълнителния модул за 2017 г. относно самостоятелната заетост.

брой на samozаетите лица. Анализите са ограничени само до оповестените до момента данни.

1. Обхват и структура на samozаетите лица в България

Статистическото дефиниране на заетостта и в частност на samozаетостта се основава на утвърдените международни правила за класификация на статуса в заетостта. Според професионалния им статус се разграничават няколко групи заети лица - наети, работодатели, самостоятелно заети и неплатени семейни работници. Работодателите и samozаетите лица имат сходни характеристики - управляват сами или в съдружие собствени предприятия (фирми, стопанства), работят под аренда или извършват самостоятелно друга дейност. Разликата между тях е само в това, дали наемат на работа други лица. Работодателите наемат поне една лице, а самостоятелно заетите не осигуряват допълнителна наемна заетост. В методическите бележки за изследванията на работна сила на Евростат, както и в базата от данни, те са именувани по сходен начин – samozаети лица с нает персонал (работодатели) - Self-employed persons with employees (employers) и samozаети лица без нает персонал (работещи за своя сметка) - Self-employed persons without employees (own-account workers). Този подход е официален и приема като samozаети лица всички работодатели и samozаети лица (без наеман персонал). Тук е заложено известно противоречие, защото при дефинирането на samozаетите лица Евростат приема, че следва да се включват и неплатените семейни работници. В този разширен обхват samozаетите могат да бъдат изчислени, но не се оповестяват.

За оценка и сравнителен анализ на samozаетостта в международен аспект са определени коефициенти на samozаетост, представляващи относителния дял на samozаетите лица в общата заетост. Изчислени са като съотношение на samozаетите (съответно общо, и отделно - работодатели и samozаети без нает персонал) към броя на заетите лица на възраст 15 и повече години (табл. 1). Страните, членки на ЕС са подредени по низходящ ред според относителния дял на samozаетите лица общо в заетостта.

Таблица 1. Коефициенти на samozаетост (относителен дял на samozаетите в общо заетите лица над 15 години)

Държави от и извън ЕС, включени в наблюдението	Коефициенти на samozаетост (%)		
	Samzоеати общо	Samzоеати без нает персонал	Работодатели
Европейски съюз (в състав 28)	14,5%	10,4%	4,1%
Гърция	30,1%	22,8%	7,3%
Италия	21,9%	15,8%	6,2%
Румъния	18,1%	17,1%	1,0%
Полша	17,8%	13,8%	4,0%
Чехия	16,6%	13,5%	3,1%
Португалия	16,5%	11,8%	4,7%
Нидерландия	16,4%	12,4%	4,0%
Испания	16,0%	10,9%	5,1%
Словакия	15,2%	12,0%	3,2%
Обединено Кралство	15,0%	12,6%	2,4%
Ирландия	14,7%	10,3%	4,5%
Малта	14,5%	9,8%	4,7%
Белгия	13,6%	9,5%	4,1%
Финландия	12,8%	8,8%	3,9%
Кипър	12,4%	10,3%	2,1%
Латвия	11,9%	7,3%	4,7%
Словения	11,8%	8,0%	3,8%

Франция	11,3%	7,1%	4,2%
Литва	11,1%	8,7%	2,4%
България	11,1%	7,5%	3,6%
Хърватия	11,1%	6,2%	4,8%
Австрия	10,9%	6,3%	4,7%
Унгария	10,1%	5,4%	4,6%
Естония	10,0%	5,3%	4,7%
Германия	9,8%	5,5%	4,4%
Швеция	9,6%	6,0%	3,6%
Люксембург	9,1%	5,6%	3,6%
Дания	7,8%	4,7%	3,1%
Други страни (извън ЕС)			
Турция	21,6%	17,1%	4,5%
Черна гора	19,1%	10,5%	8,6%
Македония	17,4%	12,9%	4,5%
Швейцария	12,8%	7,0%	5,8%
Исландия	11,6%	7,8%	3,9%
Норвегия	6,4%	4,6%	1,8%

Източник: Изчислени от автора по данни от Евростат за 2017 г

Приблизително всеки седми зает в ЕС е самозаето лице (14.5%), като работодател е 1 на 25 заети, а самозает без персонал е приблизително всеки десети зает. България има значително по-ниска самозаетост (11,1%) от средното равнище в ЕС, като над нея са 19 страни. Самозает без персонал е всеки 13-ти зает, а работодател е само 1 на 28 заети в България. Самозаетостта в България е значително по-ниска и от някои съседни страни, нечленки на ЕС – Турция, Черна Гора и Македония.

Вариацията в относителния дял на самозаетите общо и отделно за двете групи самозаети лица е доста висока в Европа – между 30,1% и 7,8% за общата самозаетост, 22,8% и 4,7% за самозаетостта без допълнителни работни места и между 7,3% и 1% за работодателите. Страните с най-висока самозаетост са Гърция 30,1%, Италия 21,9% и Румъния 18,1%, като Гърция и Италия са лидери и сред дяла на работодателите. Румъния има изключително малък дял на работодатели – само 1 на всеки 100 заети. Страни под 10% обща самозаетост са Германия 9,8%, Швеция 9,6%, Люксембург 9,1% и Дания 7,8%.

В таблица 2 е представен броят и структурата на самозаетите лица в България по пол, местоживеене, възраст и образователни равнище. Всички показатели са средногодишни и определени на основата на четирите тримесечни наблюдения. Като цяло съотношението между самозаети лица без персонал и работодатели е средно 2:1. Сред работодателите преобладават мъжете пред жените (71.9%:28,1%), живущите в градовете пред селата (84.8%:15,2%), лицата с висше или средно образование 97,8%, като 82,3% са между 35 и 64 години. Сред самозаетите без персонал също преобладават мъжете пред жените (64.1% :36%), живущите в градовете пред селата (65,5% :34,5%), с висше или средно образование - 78,2% , 76,4% са между 35 и 64 години.

Таблица 2. Брой и структура на самозаетите лица в България за 2017 г.

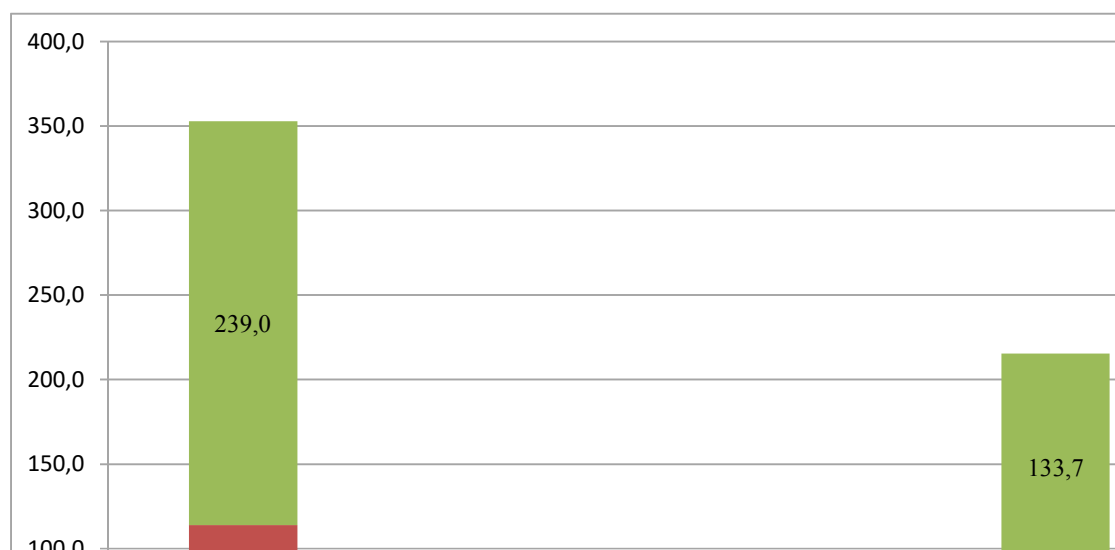
Показатели	Брой самозаети лица 2017 г.			Структура на самозаети лица в %		
	Раб.	Сам.	общо	Раб.	Сам.	общо
Общо	114,8	235,3	350,1	100,0	100,0	100,0
По пол						
Мъже	82,5	150,8	233,3	71,9	64,1	66,6
Жени	32,3	84,6	116,9	28,1	36,0	33,4

ИЗВЕСТИЯ НА СЪЮЗА НА УЧЕНИТЕ – ВАРНА

По местоживеене						
В градовете	97,4	154,2	251,6	84,8	65,5	71,9
В селата	17,4	81,1	98,5	15,2	34,5	28,1
По възраст						
15-24	0,9	5,2	6,1	0,8	2,2	1,7
25-34	13,5	36,8	50,3	11,8	15,6	14,4
35-44	31,3	62,9	94,2	27,3	26,7	26,9
45-54	38,6	67,1	105,7	33,6	28,5	30,2
55-64	24,6	50	74,6	21,4	21,2	21,3
65 и повече	5,9	13,4	19,3	5,1	5,7	5,5
По степени на образование						
Висше	52,6	59,3	111,9	45,8	25,2	32,0
Средно	59,1	124,6	183,7	51,5	53,0	52,5
Основно	3	43,5	46,5	2,6	18,5	13,3
Начално и по-ниско	0,1	7,9	8,0	0,1	3,4	2,3

Източник: Изчислени от автора по данни от НСИ за 2017 г.

Преобладаващата обща самозаетост в България е в сектора на услугите –61%, следващ селско, ловно, горско и рибно стопанство 24,5%, а най-малко в индустрията 14,5% (фиг. 1). Сходно е разпределението и за самозаетите лица без нает персонал – съответно 55,9%, 32,1% и 12,0%. В сектора на услугите са и най-много работодатели –71,7%. Индустрията, обаче, има 2,3 пъти работодатели от селското, ловно, горско и рибно стопанство, където на всеки 9 самозаети само един генерира допълнителни работни места.

Фигура 1. Самозаети лица в България по икономически сектори

Икономическата зависимост на самозаетите лица е измерена чрез броя и значимостта на клиентите през последните 12 месеца (таблица 3). Като цяло високо зависими са самозаетите с един или повече клиенти, но при ясно изявен основен такъв. Като високо зависими от един клиент са 19% от работодателите и 28,4% от самозаетите без персонал. В анкетното проучване е предвидено диференциране на броя на клиентите от 2 до 9 и над 9 клиенти, но тази детайлизация не е представена при оповестяването. На тази база може само да се направи констатацията, че 77,3% от работодателите и 61% от самозаетите без персонал имат по-голям брой клиенти, без да имат зависимост от някой от тях.

Таблица 3. Структура на самозаетите лица според броя и зависимостта от клиентите (в процент)²

	Общо	Работодатели	Самостоятелно заети, без наети лица
Само с един клиент	13,8	5,1	18,0
С повече от един клиент, един от които е основен	11,5	13,9	10,4
С повече от един клиент, нито един от които не е основен	66,3	77,3	61,0
Без клиенти	7,2	3,3	9,0
Непосочено	1,2	0,4	1,5
Общо	100,0	100,0	100,0

2. Основни причини за стартиране на самозаетост

Един от основните акценти в тематичното допълнително проучване през 2017 г., посветен на самозаетостта е идентифициране на причините за самостоятелна дейност. Резултатите са оповестени според вида на самозаетост, пола и икономическия сектор. Те позволяват да се намерят достатъчно статистически надеждни данни за принудителността и/или целенасочеността при вземане на решение за стартиране на бизнес. На основа на оповестените данни обобщаваме мотивите (причините) за стартиране на самозаетост в три групи – целенасочено и доброволно, желано решение; принудително решение; неясни и други мотиви. Като цяло в групата на осъзнатите и целенасочените стартиращи бизнес могат да се приемат няколко групи лица: възползващите се от благоприятни възможности; продължаващите семейния бизнес; лицата търсещи гъвкавостта на работното време или използвайки значително по-удачната форма на самозаетост при някои специфични дейности. Като принудителен мотив може да се приеме стартирането на дейност при невъзможността за намиране на платена наемна заетост. Обособена е и трета група - на респондентите с неясни и други мотиви.

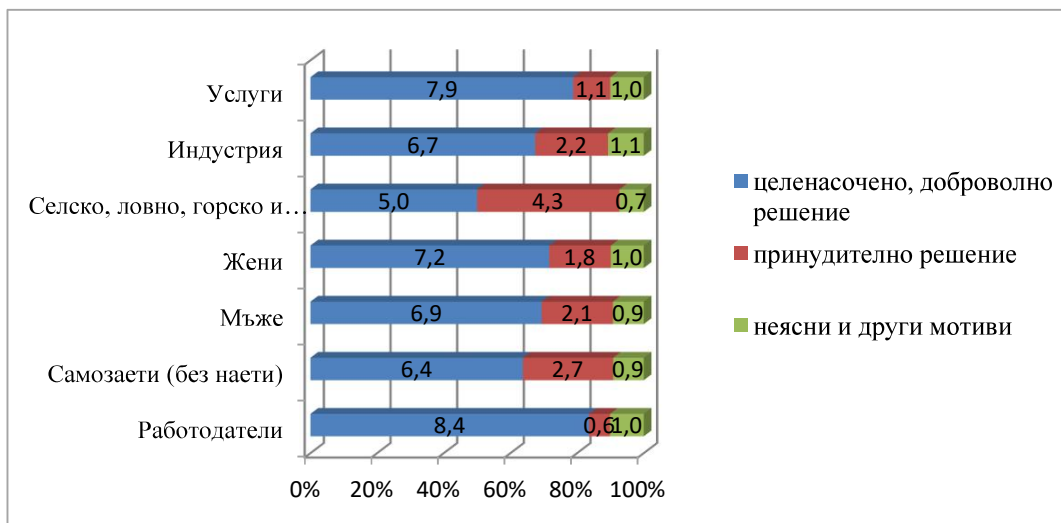
Като цяло, може да се приеме достатъчно убедително, че самозаетите лица в България са направили желан, доброволен и достатъчно целенасочен избор (фигура 2). Това в повисока степен е характерно за работодателите пред самозаетите без персонал, пред заетите в секторите услуги и индустрия пред селско, ловно, горско и рибно стопанство. Може да се приеме, че няма сериозна статистическа разлика между жените 71,6% и мъжете 69,4%. Не може да не се отбележи, обаче, че принудата, изразена в невъзможността за намиране на платена заетост е сериозен мотив за 42,7% от самозаетите в селско, ловно, горско и рибно стопанство.

По-голяма дълбочина може да се търси при анализ на пълния обхват на отговорите на респондентите според пол, вид самозаетост, икономически сектори (таблици 4 и 5).

Мотивите (причините) при самозаетите и работодателите определено се различават. Нещо повече, те могат да обяснят и различните резултати от гледна точка на генерираната заетост на двете групи. Използването на благоприятна възможност е значително по-сериозна причина за работодателите пред самозаетите без персонал (превишения с 25,6 пункта), както и включването с цел продължаване на семейния бизнес (6.3 % срещу 3,3%). В областите, в които обичайна практика е самозаетост приоритет имат самозаетите без персонал. Обхватът на тези области е много широк –юридическа сфера (адвокати, нотариуси, вещи лица), икономисти (консултанти, застрахователи, счетоводители), инженерни кадри (програмисти, проектант, конструктори), дейци на науката, културата и изкуството, сферата на услугите,

² Тази и всички следващи таблици и фигури са на основа на оповестените данни от Самостоятелна заетост - Допълнителен модул към наблюдението на работната сила през 2017 година

занаятчии и други. В тази група от всеки 5 самозаети лица само един генерира допълнителна заетост. Самозаетите без персонал, които са започнали дейност само поради липсата на наемна заетост са 9 пъти повече от работодателите, т.е. водещ мотив при тях е принудата.

Фигура 2. Структура на самозаетите лица според степента на доброволност/принудителност при вземане на решение за старт по вид самозаетост

Таблица 4. Структура на самозаетите лица според причините на започване на дейността (в процент според вида самозаетост и пола)

Причини за започване на самостоятелна дейност	Според вида самозаети		Според пола	
	Работодатели	Самозаети	мъже	жени
Не са намерили работа като наети лица	6,3	27,1	21,4	18,4
Такава е обичайната практика за областта, в която работят	12,4	22,0	17,4	21,7
Възникване на подходяща възможност	59,4	33,8	42,9	40,3
Продължаване на семеен бизнес	6,3	3,3	4,8	3,3
Желание за работа с гъвкаво работно време	5,4	4,6	4,2	6,3
Други	9,7	7,7	8,0	8,8
Непосочено	0,4	1,5	1,2	1,1
Общо	100,0	100,0	100,0	100,0

От гледна точка полова структура на самозаетостта, дяловете на мъжете и жените, възползвали се от благоприятна възможност (42,9% и 40,3%) и включващи се в семеен бизнес (42,9% и 40,3%) са близки. Макар и с малка разлика, може да се приеме, че по-голям процент от жените в сравнение с мъжете търсят самозаетостта като възможност за гъвкаво работно време, позволяваща съвместяване на дейността и отглеждане на децата (6,3% срещу 4,2%). Превишението с 4,3 пункта на жените над мъжете в сфери, където самозаетостта е обичайна практика може да се обясни с редица дейности в сферата на услугите с преобладаващо женско участие – фризьорски, козметични, шивашки и др. При интерпретирането на резултатите, обаче, следва да се има предвид и това, че самозаетите мъже са повече от 2 пъти повече от жените.

Таблица 5. Структура на самозаетите лица според причините на започване на дейността (в процент според икономическия сектор)

	Общо самозаети	Селско, ловно, горско и рибно стопанство	Индустрия	Услуги
Не са намерили работа като наети лица	20,4	42,7	21,8	11,2
Такава е обичайната практика за областта, в която работят	18,9	14,6	15,6	21,5
Възникване на подходяща възможност	42,1	27,7	42,5	47,7
Продължаване на семеен бизнес	4,3	6,4	4,7	3,3
Желание за работа с гъвкаво работно време	4,9	1,4	4,7	6,4
Други	8,3	6,0	8,2	9,2
Непосочено	1,2	1,3	2,5	0,8
Общо	100,0	100,0	100,0	100,0

Различия в мотивационната структура може да бъде установена и според икономическия сектор. Най-много самозаети лица в България има в сектора на услуги и сред 47,7% от тях преобладава осъзнатото решение за използване на възможности. В този сектор всеки пети (21,5%) е избрал самозаетостта като по-удачна за вида дейност форма. В сектора приблизително 1 на всеки 10 е стартирал по принуда като самозает. Използването на благоприятна възможност е приоритетната причина и за самозаетите в индустрията. За заетите в сектора на селско, ловно, горско и рибно стопанство както вече беше отбелязано, водещо е липсата на работа.

3. Основни трудности, самостоятелност при вземане на решенията и желания за промяна на статуса сред самозаетите лица

Допълнителното изследване дава представа и за основните трудности пред самостоятелно заетите лица, като тук се търси субективната самооценка от лицата за последните 12 месеца (таблица 6).

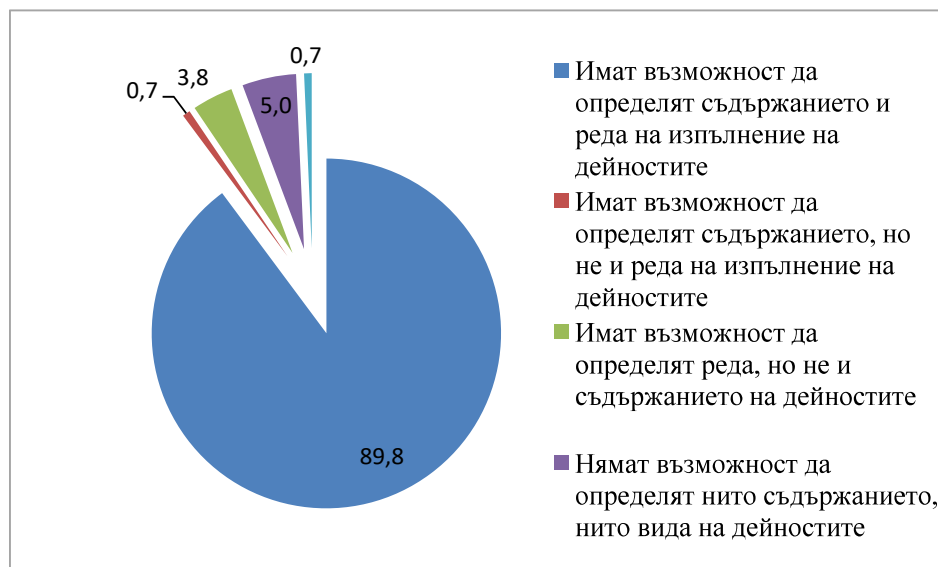
Доколкото става въпрос за самооценка, може да се отбележи, че трудности не са имали или отбелязали 32,3% от работодателите и 23,8% от самозаетите, работещи сами. От гледна точка на индустриалния сектор, повече трудности намират работещите в селско, ловно, горско и рибно стопанство - 86,7%, от индустрията -79,2% и услугите -59,8%. Най-сериозният проблем и за работодатели и един от основните проблеми за работещите сами без персонал е силната зависимост от пазара и невъзможността да влияят върху цените. Това е особено характерно за заетите в селско, горско, ловно и рибно стопанство, където всеки втори, независимо дали генерира работни места го оценява като основен проблем (51,5%). Лицата, ненаемащи персонал се притесняват сериозно от наличието на периоди без клиенти, работни ангажименти или проекти (23,8%). Това се отнася и за индустрията 28,5%, и за сферата на услугите 24,3%. Неплащането или забавянето на плащания са друг сериозен проблем за всички самозаети, особено за работодателите и сектора на индустрията. На практика всеки пети зает в индустрията има проблем със забавяне на плащанията. Административната тежест продължава да бъде сериозно бреме за самостоятелно заетите лица, особено за работодателите и сектора на услуги. Налага се извода, че генерираните платени работни места от работодателите водят до много административни трудности, свързани с осигуряване на условия на труд, увеличаване на проверки и ревизии, много задължения за подаване на декларации, болнични, данни за персонален регистър, много бюрократизирани процедури при назначаване и регистриране, прекратяване на договори,

подаване на документи за обезщетения на персонала и др. Изследването показва, че затрудненото финансиране не е най-важния проблем. То е посочено като основна трудност само от 1 от всеки 30 работодатели и 1 от 25 самозаети без персонал.

Таблица 6. Структура на самозаетите лица според основната им трудност (в процент според вида самозаетост и индустриалния сектор)

	Според вида самозаети		Според индустриалния сектор		
	Работодатели	Самозаети	Селско стоп.	Индустрия	Услуги
Невъзможност да влияят върху цената на произвежданите продукти или извършваните услуги	16,4	22,7	51,5	13,8	9,9
Затруднен достъп до финансиране	3,3	4,1	5,3	3,7	3,3
Липса или забавяне на плащания от страна на клиентите	15,8	9,9	7,4	20,3	11,6
Прекомерна административна тежест	14,9	6,7	1,7	5,3	13,3
Липса на работа (клиенти, поръчки) през определени периоди от време	15,6	23,8	8,7	28,5	24,3
Други	1,7	9,0	11,9	7,4	4,3
Не са имали трудности	31,9	22,3	12,0	18,3	32,4
Непосочено	0,4	1,5	1,3	2,5	0,8
Общо	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Друг акцент в изследването е самостоятелността на работното място. Автономността е оценена посредством самооценка на възможността на лицата да определят самостоятелно/автономно съдържанието и реда на изпълнение на задачите по основната дейност. Изследването има смисъл само при сравнение между самозаетите и наетите лица. Както и може да се очаква, 89,8% от самозаетите лица са в много висока степен удовлетворени от това, че сами определят кога, какво и в каква поредност да изпълняват (фигура 3).

Фигура 3. Структура на самозаетите лица според възможността да определят съдържанието и реда на изпълнение на дейностите

Интересно направление в тематичното изследване на самозаетостта е оценката за предпочитанията за запазване или замяна на професионалния статус на лицата (таблица 7). Основният акцент в анкетното проучване е да оцени от една страна доколко самозаетите желаят да станат наемни персонал и обратното. Тук предмет на вниманието ни е само нагласите на самозаетите лица за евентуална замяна на статуса. Като цяло, преобладаващата част от работодателите и от самозаетите без персонал желаят запазване на статуса си (съответно 93,8% и 74,6%). Има изразени предпочитания за прехвърляне към наемна заетост само от 1 от 17 работодатели, както и от всеки четвърти работещ самостоятелно.

Таблица 7. Структура на самозаетите лица според предпочитания от тях статус на дейностите

	Работодатели	Самозаети
Не желаят да променят статуса си	93,8	74,6
Предпочитат да бъдат наети лица	5,9	24,6
Непосочено	0,4	0,8
Общо	100,0	100,0

Заключение

Направените анализи показват, че самозаетите лица са важна част от трудовия пазар в страната, както чрез създадените за тях, така и чрез допълнително генерираните работни места. Преобладаващата част от самозаетите в България са направили доброволен, целенасочен и желан избор. Принудата е фактор, който провокира стартиране на самозаетост само в сферата на селско, ловно, горско и рибно стопанство и това я прави по-малко желана и нетрайна. Налице са много трудности пред предприемачите поради силната им зависимост от пазара, липсата на достатъчно работа, забавяне на плащания, административното бреме. Същевременно, затрудненията не са достатъчни за да провокират желание за смяна на самозаетостта с платена наемна заетост. Все още малко предприемачи създават допълнителни работни места и изведените трудности показват, че те могат да бъдат подпомогнати чрез повишаване на сигурността на средата и намаляване на административното бреме. Оповестяването на всички резултати от допълнителното изследване и включването им в базата от данни на Евростат ще позволи и много допълнителни сравнителни анализи и извеждане на националните особености на самозаетите в отделните страни от Европейския съюз и останалите, участващи в проучването страни.

Използвана литература

1. Заетост и безработица – годишни данни 2017, НСИ, София 2018
2. Регламент за изпълнение (ЕО) 2016/8 на Комисията от 5 януари 2016 година за определяне на техническите характеристики на допълнителния модул за 2017 г. относно самостоятелната заетост. Официален вестник на ЕС L3/16 06.01.2016
3. Самостоятелна заетост - Допълнителен модул към наблюдението на работната сила през 2017 година <https://nsi.bg/>
4. Eurostat Database <https://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database>

За контакти:

доц. д-р Иван Петров
 Икономически университет - Варна
ivan_petrov@ue-varna.bg